

პეჩენეგ
ზემეჩაი

ქართული
საზოგადოებრივი

XI-XVII სს.

წიგნში საუბარია XI — XVIII საუკუნეების ქართული ხროთმოძღვრების, კერძოდ გუმბათოვანი ძეგლების, შესახებ. რვა საუკუნის განმავლობაში ეკლესიათა აღნიშნულმა ტიპმა ძირითადად განვითარების ოთხი ეტაპი გაიარა, მაგრამ ტიპის მთავარი ნიშნები უცვლელი დარჩა.

ნაშრომში თანამიმდევრულადაა განხილული ყოველი ეტაპი. ნაჩვენებია მათი განვითარების გზა ეპოქების დამახასიათებელი ნიშნებით.

წიგნი დაეძმარება უმაღლესი სასწავლებლების როგორც სპეციალური ფაკულტეტების სტუდენტებს, ისე საშუალო სამხატვრო და სამშენებლო სასწავლებლების მოსწავლეებს, აგრეთვე ხელოვნებით, კერძოდ აუროთომოდვრებით, დაინტერესებულ ფართო საზოგადოებას.

რ ე ც ე ნ ზ ე ნ ტ ე ბ ი : ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი

რ. მეფისაშვილი

დოცენტი გ. აბრამიშვილი

წინათქმა

ქართულ ხუროთმოძღვრებას მეტად მდიდარი ისტორია აქვს. მან განვითარების მრავალი ეტაპი განვლო. ეს ეტაპები ერთმანეთთან მჭიდროდაა დაკავშირებული.

საქართველოში IV საუკუნეში ქრისტიანობის მიღებას მოჰყვა ხუროთმოძღვრების ახალი, მძლავრი აღმავლობა. განვითარების პირველ ეტაპზე, ისე, როგორც მაშინდელ საქრისტიანო მსოფლიოში, საქართველოშიც ეკლესიათა ბაზილიკური ტიპი ვრცელდება. იმავე წიაღში ჩაისახა გუმბათოვანი ტაძრების კომპოზიცია და მალე გაბატონდა კიდევ. საქართველოს მთა-ბარის ერთი თვალის გადავლენაც კმარა, რომ წარმოვიდგინოთ ქვით ნაგებ გუმბათოვან ტაძართა სიმრავლე, თითოეული მათგანი ლანდშაფტსაა შეზრდილი, თითქოს მათთან ერთად მოეცლინენ ამ ქვეყანას.

შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების პირველი აყვავების პერიოდი VI საუკუნის ბოლოდან იწყება და შეიძლება ითქვას, რომ ათეული წელი გრძელდება. ეს ბუნებრივი განვითარება შეწყვეტა არაბთა შემოსევამ და მათმა ხანგრძლივმა ბატონობამ. მიუხედავად ამ პერიოდის მძიმე ეკონომიკური და პოლიტიკური მდგომარეობისა, განვითარება არ წყდება. X საუკუნის შუა ხანებიდან იწყება მეორე აყვავების პერიოდი, რომელსაც ამშვენებს მსოფლიო საგანძღრის ისეთი ძეგლები, როგორცაა — ოშკი ტაოში, სვეტიცხოველი ქართლის გულში, ბაგრატიის ტაძარი ქუთაისში,

გედვიით შემართული ალავერდი ალაზნის ველზე და სხვა მრავალი.

ამ ეპოქაში, ძეგლთა სახეების მრავალფეროვნებაში, კიდევ ერთი, სხვებისაგან გამორჩეული ტიპი შეიქმნა, რომელსაც ცენტრალურ-გუმბათოვანს ვუწოდებთ (სამთავეისი, სამთავრო...), იგი ხასიათდება გეგმის არაჩვეულებრივი ლაკონიურობით, ფორმათა კომპაქტურობით, ტექტონიკურობითა და ფასადთა მორთულობის მრავალფეროვნებით, რამაც განსაზღვრა ეკლესიათა ახალი ტიპის სიცოცხლისუნარიანობა. მან XVIII საუკუნის ბოლომდე, რვაასი წელი იარსება. ამ ხნის მანძილზე მასში ვერ ვხედავთ რაიმე შეზღუდულობას, ერთფეროვნებას, რადგან ნიუანსებით ცვლილებებს ყოველ მომენტში განიცდიდა. ამიტომაც შეიძლება გამოვყოთ განვითარების ოთხი ძირითადი ეტაპი: პირველი ეტაპია XI — XII საუკუნეები; მეორე — ემთხვევა რუსთაველის ეპოქას და XII საუკუნის ბოლო წლებიდან სულ რაღაც ორმოცდაათიოდე წელი გრძელდება; მესამე — იწყება XIII საუკუნის შუა ხანებიდან და მომდევნო საუკუნით შემოიფარგლება; მეოთხე — ყველაზე ხანგრძლივი გამოდგა და XVIII საუკუნის ბოლომდე გაგრძელდა.

ზემოხსენებულში ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ამ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში სხვა სახის ეკლესიები არ აგებულა. აღსანიშნავია დიდი და პატარა ზომის დარბაზული ეკლესიები, რომლებითაც მოფენილია მთელი ტერიტორია.

გვაქვს რემინისცენციების შემთხვევებიც. მაგრამ აქ საუბარია ეკლესიათა განსხვავებული ტიპის შექმნაზე. სხვაგვარი არ შექმნილა.

ცენტრალურ-გუმბათოვან ძეგლთა ახალი ტიპის შექმნის დროს (სამთავისი აგებულია 1030 წელს). ეკლესიათა შიდა კედლების ფრესკებით მოხატვა აუცილებელი იყო, ამიტომაც ნაშრომში განხილული ყველა ეკლესია მდიდარია ნახატვრებით. დიდ შთაბეჭდილებას ახდენს არა მარტო მხატვრობის თემატიკა. არამედ ფერადოვანი გამა, მეტნაკლებად ყოველთვის ჟღერადი. იმავე

ტაძრების ფასადები განსაცვიფრებელია მორთულობის უშრეტო ფანტაზიით. მართალია, ნაგებობათა არქიტექტურულ განვითარებას ეტყობა დაღმართი. მაგრამ მორთულობაში ფანტაზია ბოლომდე მიყვება.

რვაასი წლის მანძილზე აგებული რამდენიმე ათეული ცენტრალურ-გუმბათოვანი ტაძრებიდან წინამდებარე წიგნში წარმოდგენილია ძირითადი, მთავარი ძეგლები. თანაც ძეგლები ისეა შერჩეული, რომ ქვეყნის ყველა რეგიონი ყოფილიყო წარმოდგენილი.

თავი. პირველი

XI — XII საუკუნეების
ხუროთმოძღვრება

შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიაში XI — XII საუკუნეები პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული განვითარების მაღალი დონით აღინიშნება. რამდენიმე საუკუნით ადრე დაწყებული ბრძოლა ქვეყნის გაერთიანებისათვის თავის მიზანს აღწევს XII საუკუნის დასაწყისში. ნელ-ნელა ისტორიას ჩაბარდა დაქუცმაცებული ქვეყნის ცალკეული სამეფოები, სამთავროები და მათი ვიწრო ინტერესები. ერთიან ძლიერ ქვეყანაში დიდი ხანია ქართული ენააა გაბატონებული და, როგორც X საუკუნის დიდი მწერალი და ისტორიკოსი გიორგი მერჩულე წერს, „ქართლად ფრიადი ქუეყანა აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ეამი შეიწირვის და ლოცვა ყოველი აღესრულებს“.

ამ საერთო აღმავლობას სხვადასხვა ფრონტზე ბრძოლის გრძელი გზა უძღოდა. შორს დარჩა პირველი აღმავლობის ხანა — V-VII საუკუნეები — რომელთანაც ფაქტობრივად დაკავშირებულია შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრების ჩამოყალიბება და ფორმირება. მომდევნო პერიოდებში ქართველმა ერმა დიდი გამოცდა გაიარა, როდესაც მას გაქრობა ან, სულ მცირე, რჯულის გამოცვლა ემუქრებოდა. არაბთა ნახევარკუნძულიდან გამოსულმა ტალღამ წალკა ნაწილობრივ წინა აზიასა და აფრიკის ჩრდილო ზოლზე დასახლებული კულტურული ერები და გიბრალტარის გადალახვით ევროპაში გავიდა. არაბთა გავლენით კულტურის ყოველი სახე შეიცვალა. ძირმაგარმა ქართულმა კულტურამ კი მათს ძალადობას გაუძლო და თავისი გაიტანა. კერძოდ, ქართულ ხუროთმოძღვრებაში არაბთა კვალი აბსოლუტურად არ ჩანს. მათი ბატონობის დროს მშენებლობის ტემპმა საგრძნობლად იკლო, მაგრამ სახე ოდნავადაც არ უცვლია. ეს საოცარია, მაგრამ ფაქტია!

კულტურის სხვა სფეროებთან ერთად X ს. დასაწყისიდან ვხედავთ ხუროთმოძღვრების აღმავლობას, რომელიც შეიმჩნევა იმავე საუკუნის შუა ხანებიდან. აღმავლობა ხდება ფართო მასშტაბით. მხედველობის არეშია არა მარტო საკულტო ხუროთმოძღვრება, არამედ ასევე სამოქალაქო. ამასთანავე, ეს არის ეპოქა ახალი ქალაქების წარმოშობისა და განვითარებისა. თუ ძველმა, ანტიკურმა ქალაქებმა ადრეული შუა საუკუნეების დასაწყისში ცხოვრება ნელ-ნელა შეწყვიტეს, ე. წ. გარდამავალ ხანაში ახალი ქალაქის წარმოშობის არავითარი პირობები არ არსებობდა. ახლა კი, ქვეყნის საერთო აღმავლობის დროს ქალაქებიც იწყებს ჩასახვასა და განვითარებას.

საკულტო ხუროთმოძღვრებაში სტილის აშკარა ცვლილება. თუ IV — VII საუკუნეებში კლასიკისთან გვეხვით და საქმე, ახლა აშკარა ცხოველხატულობაა, ყველაფერი დინამიკურია. ცხოველხატულობა ნაგებობის ერთი მხარის უპირატესობა კი არ არის, არამედ იგი ყველაფერში ვლინდება, კერძოდ — გეგმის გადაწყვეტაში, ინტერიერში, ფასადებსა და, საერთოდ, კომპოზიციაში მთლიანად.

საოცარი მრავალფეროვნებაა გეგმებშიც. პირველ რიგში თვალში გვეცემა წრიული ფორმების გამოყენება. ესაა

ხუთაფსიდიანი, ექვსაფსიდიანი და რვააფსიდიანი ეკლესიები. ამასთანავე, X საუკუნის შუა ხანებიდან ძალას იკრებს საკულტო ხუროთმოძღვრება და X საუკუნის ბოლოსა და XI საუკუნის პირველ მეოთხედში ისეთ სიმალლეს აღწევს, რომ ქართველ ოსტატს ამაზე დიდი ზომისა და მნიშვნელობის ძეგლები შემდეგ არ აუგია. ასეთებიდან შეიძლება ჩამოვთვალოთ: ოშკი, ქუთაისის ბაგრატის ტაძარი და ალავერდი. თუ გეგმას გამოვრიცხავთ, მათივე წრეში შედის საკათალიკოსო ტაძარი სვეტიცხოველი. ეს ტაძრები, ქართული ხელოვნების დიდებაა, ერის სიამაყეა!

ამ ეპოქამ კიდევ ერთი სიახლე დაამკვიდრა ხუროთმოძღვრებაში. ეს იყო კედლის მხატვრობის გამარჯვება. ამ დროიდან დიდი თუ პატარა ეკლესიის (ალბათ, სასახლისაც) შიდა კედლები აუცილებლად მოხატული უნდა ყოფილიყო. ფრესკულმა მხატვრობამ მალე დიდი ნახტომი გააკეთა და X — XI საუკუნეთა მიჯნაზე უკვე შესამჩნევ სიმალლეს მიაღწია. თავისთავად კი ინტერიერის კედლების ფერადოვანი გამა ცხოველხატულობასაც ეხმარებოდა.

როგორც მოსალოდნელი იყო, კედლების მოხატვამ პრინციპშივე შეცვალა კედლების შიდა პირის მოპირკეთების საკითხი. ადრე, როდესაც ეკლესიათა კედლების შიდა ზედაპირი შიშველი იყო, აუცილებელი გახდა მათი თლილი ქვით შემოსვა. ახლა კი ნაღესობით დასაფარ კედლებს თლილი ქვა კი არა, ხორკლიანი ზედაპირი სჭირდებოდა. მაგრამ თლილი ქვა მაინც შემორჩა კონსტრუქციულ ადგილებზე: თაღებზე, სვეტებზე, კაპიტელებზე, ბაზისებზე და სხვ.

ინტერიერის ფერადოვან ელერადობას, როგორც ვთქვით, ფასადების მრავალფეროვნება ეხმარებდა. პირველად ამ ეპოქაში შემუშავდა და დაინერგა ფასადების თაღებით შორთვა. დეკორის ეს მოტივი იმდენად მიმზიდველი გამოდგა, რომ თითქმის ორას წელზე მეტი იარსება.

ასევე დიდი გამოყენება პოვა ჩუქურთმამ და რელიეფმა. ერთი და მეორეც წინა პერიოდებშიც იყო, მაგრამ მათ ზომიერად იყენებდნენ, ხაზი ესმებოდა ცალკეულ ადგილებს. ახლა კი ჩუქურთმით იფარება კარ-სარკმლების საპირეები, ხოლო გუმბათის ყელი კი მთლიანად ხალიჩასავითაა შორთული; ოსტატს მცენარეული თუ გეომეტრიული ჩუქურთმის ნახატი, მისი კვეთა ვირტუოზულობამდე აჰყავს.

მრავალფეროვანი და მეტად მიმზიდველია ფასადებზე გამოძიწილი რელიეფები. აქ დიდი მრავალფეროვნებაა: ნახავთ ადამიანებს, ცხოველებსა და ფრინველებს — როგორც რეალურს, ისე ზღაპრულს. რელიეფები არის ცალკეული და სიუჟეტურიც. განსაკუთრებით განცვიფრებას იწვევს ცხოველთა ყოფის ამსახველი რელიეფები.

ასეთ ატმოსფეროში, ხუროთმოძღვრების მეორე აყვავების მწვერვალზე, ჩაისახა კიდევ ერთი ტიპი ეკლესიისა, რომელმაც მომდევნო თაობები ყველაზე მეტად მიიზიდა. ეს ტიპი გახლავთ ცენტრალურ-გუმბათოვანი ნა-

გებობა. მისი პირველი ნიმუშია ქართლის შუაგულში მდგარი სამთავისი და სამთავრო. სამთავრო, აგებული 1030 წელს, ეტალონია ამ ახალი ტიპისა. მართალია, იგი ზომით ბევრად ჩამოუვარდება ისეთ საკათედრო ტაძრებს, როგორცაა — სვეტიცხოველი, ქუთაისის ბაგრატის ტაძარი და ალავერდი, მაგრამ გეგმით არაჩვეულებრივად კომპაქტურია. მათი გეგმა გარე სწორკუთხედში ჩაწერილი ჯვარია. წრომის (VIII.) ოსტატის მიღწევა გუმბათის საყრდენად ოთხი სვეტის გამოყენებისა, უკვე აღარ აკმაყოფილებს ახალი ეპოქის შემოქმედთ. ახალმა თაობამ აღმოსავლეთის ორი სვეტი ამოიღო და გუმბათი საკურთხეველს დაუკავშირა. ასეთმა ცვლილებამ ინტერიერის საერთო გადაწყვეტაში რადიკალური გარდატეხა შეიტანა, ინტერიერის ცხოველხატულობას მეტი სიმძაფრე მიეცა. თლილი ქვით შემოსილი ფასადები მოირთო თაღედით.

დიდი ადგილი ეთმობა ჩუქურთმას, სადაც გაცეხთ მოტივთა სიმრავლე და შესრულების მაღალი დონე.

მომდევნო თაობების გემოვნებას X — XI საუკუნეებში წარმოქმნილი მრავალი ტიპიდან ეს ბოლო მიესადაგა. თაობებმა იგი მიიღო, აითვისა და თავისად გაიხადა. მართალია, ამ ტიპმა რვა საუკუნე იარსება, მაგრამ მასში განვითარების ყოველ ეტაპს თავისი ნიუანსი ახლავს.

ძეგლებს ეტაპებად განვიხილავთ. პირველი ეტაპი მოიცავს XI — XII საუკუნეებს, როდესაც აგებულ იქნა ისეთი დიდებული ძეგლები, როგორცაა — სამთავისი, სამთავრო, გელათი, თიღვა და იკორთა. ამათგან ზოგიერთ მათგანს აქვე გავეცნობით.

ცხადია, ორასი წლის განმავლობაში აგებულ ამ ძეგლებშიც შესამჩნევი განსხვავებაა, მაგრამ მათ საერთო მეტი აქვთ, ამიტომაც ერთ ჯგუფში მოექცნენ.

ქველის ისტორია

სამთავისის ტაძარი შუა საუკუნეების ქართული საკულტო არქიტექტურის ქვაკუთხედი. გენიალურმა ხუროთმოძღვარმა შექმნა ლაკონიური კომპოზიციისა და მიმზიდველი ფასადების მქონე ნაგებობა. XI ს. პირველ ნახევარში წარმოშობილი ნაგებობის ეს ტიპი მცირე ცვლილებებით, სხვადასხვა ნიუანსებით შემდგომ საუკუნეებშიც მეორდება.

სამთავისი მდებარეობს თბილისიდან დასავლეთით, 60-იოდე კილომეტრის მანძილზე, ამავე სახელწოდების სოფელში. მოგვიანებით ტაძარი გალავნით შემოუფარგლავთ. გალავანს შესასვლელი ჩრდილოეთით, სამრეკლოს ქვედა სართულიდან აქვს. მეორე კიშკარი დასავლეთითაც ყოფილა, შემდგომში ამოუქოლიათ. სამხრეთით, გალავანთან ახლოს, ერთი მცირე ეკლესიის ნანგრევია შემორჩენილი.

სამთავისის პირველ მშენებლად ვახუშტი ბაგრატიონი VI ს. მოღვაწეს — ცამეტ ასურელ მამათაგან ერთს — ისიდორეს ასახელებს. იგი წერს: „...არს რეხულას აღმოსავლეთით სამთავისი, ეკლესია დიდი, გუმბათიანი, დიდმშენიერად შენებული. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ქსნისა და ლეხურას ეობისა. ქმნული არს ივ (13) მამათაგანისა ისიდორესაგან, და დაფლული არს იგი მუნვე“¹.

აქ შეიძლება უზუსტობასთან გვეჭონდეს საქმე, რადგან ცნობილია, რომ 506 წლის დვინის საეკლესიო კრებას უკვე ესწრებოდა სამთავნელი ეპისკოპოსი. ასურელი მამები კი უფრო გვიან ჩამოვიდნენ².

ეკლესიაში XI საუკუნეზე უადრესი არაფერი ჩანს. თუ ვივარაუდებთ, რომ აქ VI ს. ეკლესია იდგა, არ არის გამორიცხული მისი ფრაგმენტი დარჩენილიყო მიწის ქვეშ.

სამწუხაროდ, არც XI ს. ეკლესიას მოუღწევია ჩვენამდე თავდაპირველი სახით. იგი რამდენჯერმე დაზიანებულია და ნაგებობის ნაწილებიც დაკარგულა. მიუხედავად ასეთი ცვლილებებისა, მას თავისი ტიპისათვის დამახასიათებელი იერი შენარჩუნებული აქვს და დღესაც იმპოზანტურია.

წერილობითი წყაროები მეტად ძუნწ მასალას იძლევა ტაძრის ისტორიაზე. უფრო მეტი შემოუნახავს თვით ეკლესიის კედლებს. წარწერების უმრავლესობა რამდენჯერმე გამოცემული³. მათგან მარტო ერთია თავის ადგილზე. იგი მოთავსებულია აღმოსავლეთის ფასადზე, მაღლა, დეკორატიული ჯვრის მკლავებს შორის (ტაბ. I).

ეს წარწერა ჯვრის ზედა მარცხენა მხარესაა ამოკვეთილი:

† იწი გუს აჟ
ს ზც ოღ ოჟ

„ქ. ღმერთი მის შორის და იგი არ/ა/ (შეიძრას უკუნისამდე)“

გაგრძელება მარჯვნივ ექნებოდა, მაგრამ აღარ შეჩენილა. იგი ყოფილა დ. მეღვინეთუხუცესის გადმონაწერში, რომელიც ბროსესაც უნახავს 1848 წელს საქართველოში მოგზაურობის დროს⁴. წაკითხულს იმეორებს თ. ჟორდანიაც⁵ (ეს ნაკლული ტექსტი ჩვენ ზემოთ ფრჩხილებში მოვათავსეთ). იგი ლოცვა უფროა და შესავალივით უძღვის ქვემოთ მოთავსებულ საქმიან წარწერას:

† ჰქმ იღოღ
სჯა ყო სზო ო
ზიანჯ,
ქონჯ ოჯი
ყნიჯოზნი

„ქ., ხატო ღვთაებისაო შეიწყალე სული ილარიონისა ძისა ვაჩე ყანჩაელისი“

შემორჩენილია იმავე ილარიონ სამთავნელის კიდევ ორი წარწერა. ერთი მათგანი ცალკე ქვაზე უპოვია ეზოში — ჟორდანიას (მასვე ეკუთვნის პირველი პუბლიკაცია), რომელიც ამჟამად მოთავსებულია დასავლეთის ფასადზე, კარის ზემოთ.

წარწერა მოგვყავს ჟორდანიას მიხედვით:

..ზიან სჯოღოზნი...
ყონჯ ოჯიჯი ოსო ოსჯო...ყნი
ოზოჯი ჰქოზი ჰქიან სი

„.....(ი)ლარიონ სამთავნელ (ეპისკოპოსმან) (ალა)შენა ტაძარი ესე დასაბამ (ითგან ქვე) ყნი (სა) წელთა ხქლდ (6634 — 5604-1030წ.) ქორონიკონსა სნ“(250 + 780 = 1030 წ.).

წარწერა ახლა ძლიერაა დაზიანებული. ქვა ნაწილობრივ მოტეხილია (ზემო მხარე). როგორც ჩანს, იგი ძველის რესტავრაციის დროს ჩასვეს ამ კედელში. პირველი სტრიქონი ამოვარდნილი უნდა იყოს. შერჩენილი სტრიქონის დასაწყისი თითქმის მთლიანადაა გაცვეთილი. ძლივს იკითხება ბოლო სტრიქონის დასასრულიც.

წარწერის შინაარსი მეტად საინტერესოა. ირკვევა, რომ ეს ტაძარი 1030 წელს ილარიონ სამთავნელს აუგია.

როგორც ჩანს, ილარიონი დიდად ენერგიული ადამიანი ყოფილა. მას აუგია კიდევ სხვა ნაგებობა სამთავისის ეზოში⁶. ამის შესახებ მოგვითხრობს ამჟამად დასავლეთის კედელში ცალკე ქვაზე, კარის ზემოთ, მარჯვნივ მოთავსებული წარწერა⁷.

**ქცქ იცყსდ
 ჸჭი ႁ ႁხჩ სპოზ ႁყ
 ხხი კი ႁჩი ႁჩიხუხს ႁ
 ზხჩ კიჩი ႁც სჩქხი
 ჸიყჩ ႁხჩს ႁ**

„ხატო ღვთაებისაო,
 აღიდე გლახაკი ილარიონ სამთავნელ ებისკოპოზი ძე ვაჩე ყანჩაელისა, რომელმან მარანი და საწნახელი ალაშენა. ქორონიკონსა სო“ (270 + 780 = 1050 წ.).

როგორც ვხედავთ, ილარიონი იქვე აშენებს 1050 წ. მარანსა და საწნახელს.

ბროსეს გამოცემული აქვს კიდევ ერთი უცნობი წარწერა. იგი მოთავსებული ყოფილა სამხრეთის კარიბჭის შიგნით, პილასტრზე; როგორც ეტყობა XIX ს. რესტავრაციის დროს გადათალეს⁸. ამჟამად მხოლოდ მისი კვალი ჩანს აქა-იქ. წარწერა მაშინაც ძალიან ყოფილა დაზიანებული და ბროსეს სიბნელეში კარგად ვერ გაურჩევია. ჩვენ ამ წარწერის შემოწმების საშუალება აღარა გვაქვს, იგი 1056 წ. ყოფილა შესრულებული, ამიტომ საინტერესოა და მოგვყავს უცვლელად, ისე, როგორც ეს ბროსეს ნაშრომშია:

**ღჁღ კიყჁჁ
 ႁჁღღღ
 ·ႁჩს·ႁ·ႁ·ႁ·ႁ·ႁ
 კიღს ჩი ႁჩხხს
 კ...ჩს ჩი
 ... ႁხხი·ႁღსხჩ
 ႁ...ნაპროჁჁი ჳელ -
 თა ჳისთანე ႁჁ
 უჁღიჁ... ჳიკუათხოთ,
 კიჩი. იყო სოჳ**

აქა მიიყვარა

 .. მამა თევდორესი
 „ძისა იოანე ყანჩაელისა რომელმან ალაშენა წმიდა ეკლესია ესე...
 ...ნაშრომში კელთა მისთანი და უფლისა... ვაკურთხოთ, ქენი, იყო სოვ“

აქ არც გადმონაწერია მთლად სწორი და არც გამოთვლილი ვართ, გამოვთქვამთ მხოლოდ ვარაუდს, რომ აქ შესაძლოა სახელი „იოანე“ კი არ იყოს, არამედ „ვაჩე“. ის ორი ასო, რომელთა მეშვეობითაც ავტორი კითხულობს იოანეს, ჩვენი აზრით, უნდა ყოფილიყო: ჩე და არა ნე, ე. ი. ვაჩე. თუ ამ ვარაუდს მივიღებთ, მაშინ წარწერაში მოხსენიებულია ისევე ვაჩე ყანჩაელის ძე, ამ ეკლესიის მშენებელი ილარიონი. არ არის გამორიცხული, რომ მასთან ერთად სხვებიც ყოფილიყვნენ მოხსენიებული⁹.

ამჟამად ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში სამთავისის ტაძრის ავტორად, ხუროთმოძღვრად¹⁰, ილარიონია აღიარებული.

ჩვენამდე მოღწეული სხვა წარწერები მოგვითხრობენ უკვე არა თეოდაპირველ მშენებლობაზე, არამედ დამატებებსა და რესტავრაციებზე.

ამათგან, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია დასავლეთის აღდგენილ კედელში, მარცხენა სარკმლის ქვემოთ მესამე რიგში ჩაყოლებული წარწერაიანი ქვა. წარწერის ზოგიერთი ადგილი საკმაოდ დაზიანებულია.

**+ ქცქ. იცყსდ: ჸჭი: ყჩ: კ
 ႁჁჁჁჁჁჁ ႁႁ ႁჁჁჁჁ: იცჁ: ႁჁჁ
 ႁჩსჩი ႁჩს: ႁიკუათხოთ: კჁჁ: კჁჁ: ႁ
 კი: ႁჩი ႁ კ ·ჩ· კჁჁჁს ႁႁსჁჁ: ႁიჁჁ
 ႁჁჁჁჁჁ: ႁჁ: სხჩიზ: კჁჁჁს: კიჁს
 ...ႁჁჁს: კჁჁჁს. კიჁსს: ႁჁ:
 ႁჁ: ႁჁ: ႁ: ႁ**

წარწერა ქარაგმების გახსნით ასე იკითხება:

„ქ. ხატო ღმრთაებისაო, აღიდე შენ მიერ დამყარებული ძლიერი და უძლეველი, ღვთივ გვრგვინოსანი ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეფეთ მეფე გიორგი. მე იოანე სამთავნელმან მეფობისა მათისაგან აღვაშენე კარიბჭე ესე სალოცველად მეფობის მათისა (ინ) დიქტიონსა მეფობისა მათისა იბ ქორონიკონი იყო ტჳ“.

წარწერა მეტად საინტერესო ცნობებს გვაწვდის. უპირველეს ყოვლისა, ვიგებთ, რომ ტაძრისათვის 1168 წელს (388 + 780) კარიბჭე მიუშენებია იოანე სამთავნელ ეპისკოპოსს. ეს წელი კი მეფეთ მეფე გიორგის მეფობის მე-12 წელი ყოფილა (ცნობილია, რომ გიორგი III ტახტზე ავიდა 1156 წელს). სამწუხაროდ, ამ კარიბჭეს ჩვენამდე არ მოუღწევია. მისი გადარჩენილი ფრაგმენტები გასული საუკუნის შუა წლებში უვიცმა რესტავრატორებმა მოშალეს.

თუ რა ცვლილებები განიცადა სამთავისის ანსამბლმა, მომდევნო საუკუნეებში ცნობილი არ არის. წარწერები მხოლოდ XV ს. შეკეთების შესახებ გვამცნობენ ორ ფილაზე.

ერთ-ერთი წარწერა მოთავსებულია ტაძრის დასავლეთის კედელზე სარკმლის ზემოთ, ორ ფილაზე (ტაბ. XVI).

**Ⴡ ႁႁჁს: ႁჁ
 ႁსღღჁჁს ႁ
 ႁიჩქიჁჁჁს,
 კიჁჁ: კიჁ**

ნს: ხსდუნს:·
პიდჟი:· ლიჟიჟი
ზს:· ლსრის: ანს: ირ: ლ.

პოჲ დიდისა ამილახორისა თა-
 ნამეცხედრესა. მეფეთ მეფისა
 ასულსა, მეორედ აღმშენებელსა
 გაიანეს შეუნდვენს ღმერთმან.
 ამინ“.

წარწერა რამდენჯერმეა გამოცემული. უკანასკნელად იგი სათანადო გამოკვლევით გამოსცა ს. ბარნაველმა. მისი აზრით, წარწერა შესრულებული უნდა იყოს XV ს. 70-იან წლებში¹¹. ავტორი ამ დასკვნამდე მიდის ისტორიული წყაროების შეჯერების შედეგად და ეთანხმება პ. კარბელაშვილს, რომელსაც მიაჩნდა, რომ სამთავისის ტაძრის აღდგენა მოხდა 1477 წლის მომდევნო პერიოდში¹², ხოლო რაც შეეხება გაიანეს, იგი უნდა იყოს იმარინდო (ამირინდო) ამილახურის მეუღლე.

იმავე დასავლეთის ფასადზე, მარცხენა სარკმლის ქვემოთ, მოთავსებულია კიდევ ერთი დაუდევრად შესრულებული წარწერა. ეს წარწერაც უკანასკნელად გამოსცა ს. ბარნაველმა.

რ: ღმ: იხსიჟიჟის: პიდჟი
:იჟიჟი: პიდჟი: ლიჟიჟი
რჟიჟის: ახსის: სსდჟი
ნს: ლიჟი: ღმ: იხსი

„წ. ხატო ღმრთაებისაო,
 მეოხ ექმენ მეორედა აღმ-
 შქნებლისა შვილისა სია-
 ომისა, ამინ, უფალო ღმე-
 რთო“.

ს. ბარნაველი არ ეთანხმება წარწერის პირველ გამომცემელს მ. ბროსეს: „წარწერის ისეთი გაგება, როგორც ბროსეს აქვს, მართებული არ არის, რადგან გამოდის, რომ მაშენებლის სახელი კი არაა ნაჩვენები, ნაჩვენებია მხოლოდ მისი მამის სახელი. წარწერა სხვაგვარად უნდა განვმარტოთ: მეორედ აღმშენებელი კი არ არის სიაომის შვილი, არამედ სიაომი არის შვილი მეორედ აღმშენებლისა, ე. ი. გაიანეს შვილია“¹³. ავტორი თარიღს პირდაპირ არ მიუთითებს, მაგრამ იგულისხმება, რომ ეს წარწერა შესრულებულია XV ს. ბოლოს ან მომდევნო საუკუნის დასაწყისში.

მომდევნო პერიოდში ტაძრის შესახებ არავითარი ცნობა არ მოიპოვება ისტორიულ წყაროებში, მაშინ, როდესაც მას უდიდესი ცვლილებები განუცდია, ჩამონგრეულია გუმბათი და თან ჩაუტანია დასავლეთის მხარის დიდი ნაწილი. ყველაფერი ეს აღუდგენიათ, მაგრამ, როგორც ჩვეულებრივად ხდებოდა ხოლმე — არა პირვანდელი სახით. ასეა თუ ისე, ეს დიდი სამუშაოები ჩატარდა, ხოლო მისი ანარეკლი წერილობით წყაროებში არ ჩანს.

არის ერთი არაპირდაპირი ცნობა, რომლის მიხედვით ირკვევა, რომ ტაძარი მოშლილი ყოფილა. ა. ხახანაშვილს, სამთავისის სხვა საეკლესიო ნივთებთან ერთად, გამოცე-

მული აქვს ერთი დიდი ზომის ხატის ვრცელი წარწერა, სადაც დამკვეთები, იოთამ ამილახურის შვილი დემეტრე და მისი მეუღლე თამარი ჰყვებიან: „— ოდეს ვიხილეთ ტაძარი თქვენო ქაშთავითარებისაგან უფროსი ხატი მოშლილიყო და ტაძარსა თქვენსა აღარ ესვენა... მოვაჭედინეთ და შევამკვეთ ხატი ესე... და დაეასვენეთ ტაძარსა და სოფელსა თქვენსა...“¹⁴ წარწერა შესრულებულია 1670 წელს. როგორც ჩანს, ამ წელს ტაძარი უკვე მოქმედებს, მაგრამ ახლო წარსულში საყდარი გამოსული ყოფილა მწყობრიდან. არ არის გამორიცხული, რომ ამ ხანში ეკლესიის გუმბათიც უკვე აღდგენილი იყო.

ამ აზრს ადასტურებს აგრეთვე იმ წარწერის შინაარსი, რომელიც მოთავსებულია ეკლესიის შიგნით კედელზე. საკურთხეველის სამხრეთის კუთხის შიდა პირზე, ფრესკული მხატვრობის სპეციალურად შემოსაზღვრულ ფონზე წარწერაა, რომელიც ქარაგმების გახსნით და ნაკლული ადგილების აღდგენით შეიძლება ასე წავიკითხოთ:

[გ]ჯქქქ: რწ
სსჟიჟი- ჟსს
ჯჯს [ჟ]ჟქ[რ]იჯ
‘ღ’ჟს: ლიჟის
რიჯ: იიჯ: ჟ
ღიჯის: ‘ღ’რ’

„დაიხატა წმინდა საკურთხეველ-
 სა ამას ბრძანებითა გივის ამილახო-
 რისითა. ღმერთმან შეუნდვეს.
 ამინ“.

მოპირდაპირე ჩრდილოეთის სვეტზე არსებული წარწერა უფრო დაზიანებულია, ქარაგმების გახსნით და ნაკლული ადგილების საეარაულოდ შევსების შემდეგ შესაძლოა ასე წავიკითხოთ:

· ჯქქქქ: რწ
· სსჟიჟის: ლ
: ჟ-ს · ჟიჯ
· სსჟიჟიჟი:
---: ჟიჯიჯი:
---ღიჯის: იიჯ
---ღიჯ: იიჯ: ჟიჯს

„დაიხატა წმინდა საკურთხე-
 ველისა ამას კელითა სამთავნელ
 (ეპისკოპოზ) მელიტონ, შეუნდვენს
 ღმერთმან. (ქორონიკონსა) ტჯზ.
 თვესა ოქტომბერსა“.

ქორონიკონის მიხედვით წარწერა შესრულებულია 1679 წელს (367 + 1312), ოქტომბრის თვეში. იქვე ვიკვებთ, რომ ეკლესია მოხატულია „კელითა სამთავნელ“ ეპისკოპოსის მელიტონის მიერ.

ორივე წარწერით ირკვევა, რომ ტაძარი მოუხატავთ 1679 წელს, გივი ამილახვრის სახსრებითა და სამთავნელი ეპისკოპოსის ხელით.

ეს ფაქტი საინტერესოა იმის დასადგენად, თუ რამ განაპირობა ტაძრის ასე ერთიანად მოხატვა. როგორც ზე-

მოთაც ვწერდით, ასეთი დიდი სამუშაოების ჩატარება საკირო გამხდარა იმის გამო, რომ ტაძრის გუმბათი და დასავლეთის ნაწილი დანგრეული იყო. არქიტექტურული ნაგებობის აღდგენა კი, თავისთავად, მოითხოვდა შიდა მოხატულობის აღდგენას¹⁵.

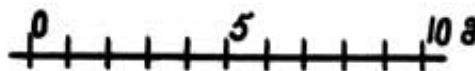
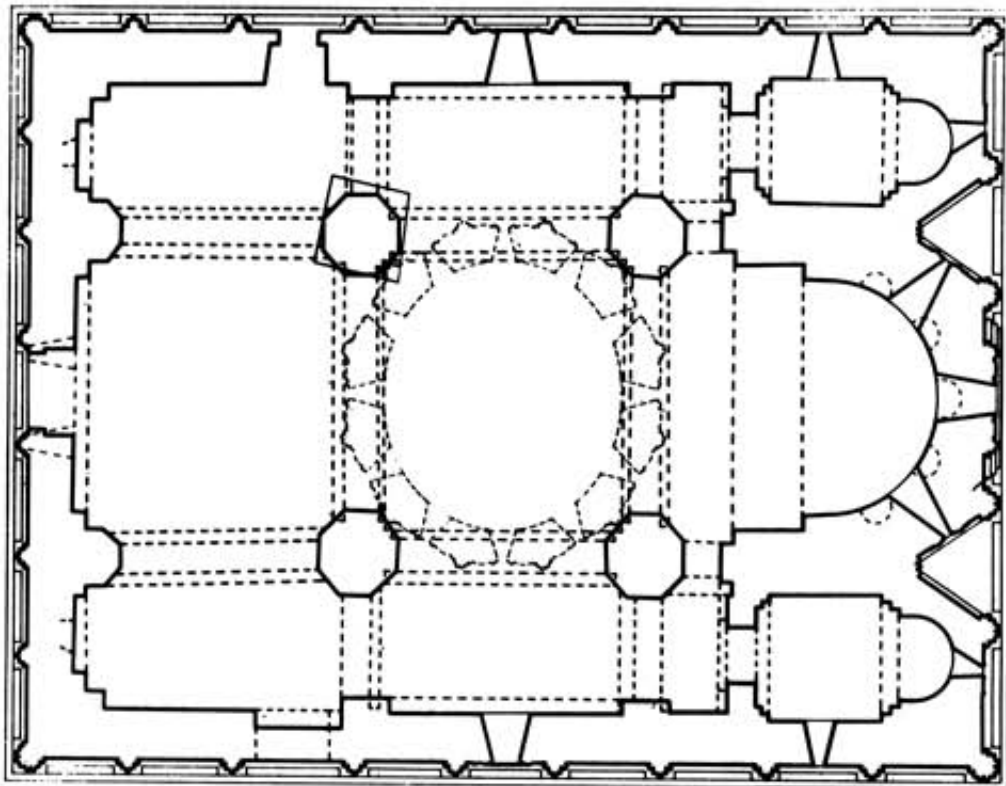
ქვლის აღწერა

სამთავისის ტაძარი, მიუხედავად შესამჩნევი გადაკეთებებისა, მაინც ერთიანია და ბრწყინვალე. ალტაცებას იწვევს როგორც გარე ხედი, ისე ინტერიერი. მართალია, თვალს ხვდება შეკეთების შედეგად წარმოქმნილი შეუსაბამობანი, მაგრამ ეს საერთო შთაბეჭდილებას არ ანელებს.

სამთავისის გეგმა გრძელ სწორკუთხედშია მოქცეული (სურ. 1). შიდა სივრცე ხალვათია. ამ სიხალვათეს ძირითადად ჯვრის ოთხი მკლავი და მათ გადაკვეთაზე აღმართული გუმბათი ქმნის (სურ. 2). შიდა სივრცეს განათება თითქოს არ აკლია, მაგრამ ის სიკაშკაშე არა აქვს, რომელსაც XI — XIII სს. ძეგლებში ვხვდებით. კატასტროფის შედეგად გუმბათის თორმეტი სარკმლიდან შვიდი დარჩა. ამის გამო გუმბათის ყელში სინათლის წყარო თითქმის განახევრებულია. დასავლეთის კედელიც მთლიანად ახალია. ალბათ ამიტომ, რომ ეკლესიის დასავლეთის მონაკვეთი უფრო ბნელია აღმოსავლეთისაზე.

გვერდებზე დამხმარე კომპარტიმენტები. ნახევარწრიული მოხაზულობის აფსიდა ღრმადია ჩამჯდარი. ბემა კი ორსაფეხურიანია, რაც დარბაზიდან ერთგვარი პერსპექტივის ილუზიას ქმნის. საკურთხეველი მაღალი გასასვლელიებით უშუალოდ უკავშირდება გვერდითი სათავსების წინ გამოყოფილ მონაკვეთს. აფსიდაში ხუთი ნიში თანაბარი ინტერვალით ყოფილა განლაგებული. XVII საუკუნეში, ეკლესიის მოხატვის დროს, ცენტრალურის გარდა, ყველა ნიში ამოუვსიათ, შეუღესავთ და მხატვრობით დაუფარავთ. მათი მოხაზულობის დადგენა აცვენილი ბათქაშის მიხედვით ხერხდება. ნიშები ერთი სიმაღლისაა, ხოლო მათი სიღრმე და სიგანე ცენტრალურსა სჭარბობს. ასეთი ნიშები, ჩვეულებრივ, მღვდელმთავართა ჩამოსაჯდომად იყო განკუთვნილი.

ხელა რიგი მოკავებული აქვს სამ სარკმელს, რომელთა განლაგება კომპოზიციურად ერწყმის ნიშებს. გვერდითა

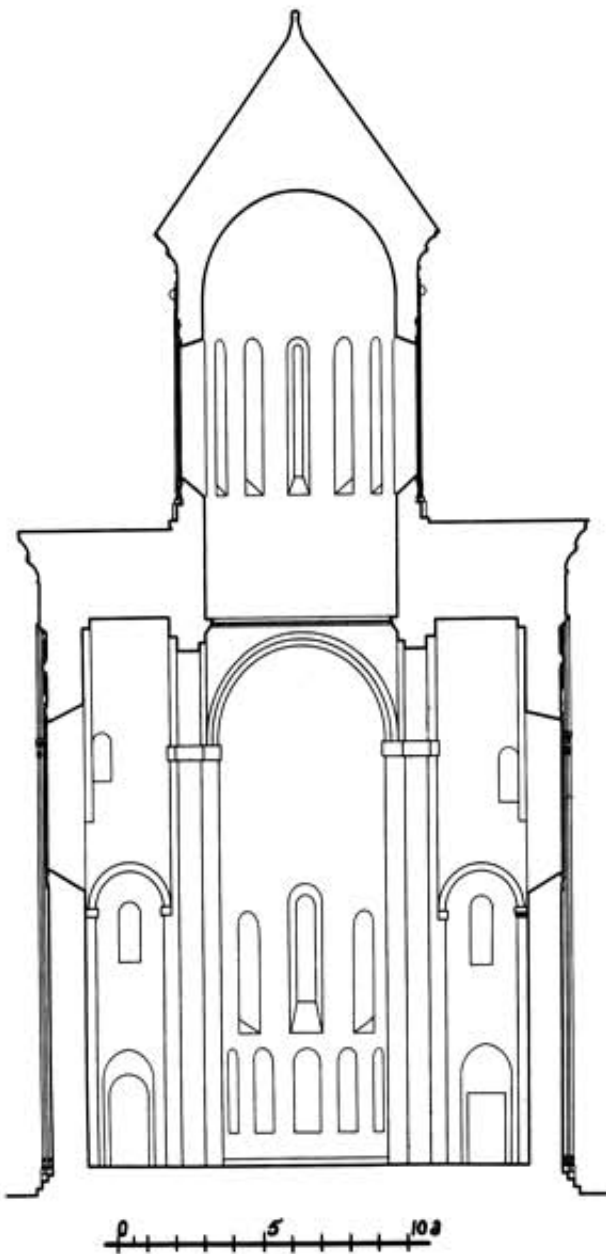

1. სამთავისი. გეგმა.

ტაძრის აღმოსავლეთის ნაწილი დანარჩენ ნაწილებზე რთულია, ცენტრში მოთავსებულია აფსიდა, ხოლო

სარკმლები ტოლია, შუა კი — მაღალი და ვანიერი. სარკმლები და ნიშები თალებითაა გადახურული.

საკურთხევის გვერდითი სათავსები ორ-ორსართულიანია და ერთნაირადაა გადაწყვეტილი. აქაც, ამ ტიპის სხვა ტაძრების მსგავსად, პირველ სართულზე სადიაკვნე და სამკვეთლოა მოწყობილი, ზედა სართულებში კი ე. წ. სამალაევებია განლაგებული. სამალაევებში ასვლა ზოგ შემთხვევაში პირველი სართულის კედლებში დაყოლებული კიბეებით, ზოგჯერ კი დარბაზის მხრიდან დატანებულ კარებში მისადგმელი კიბით ხერხდება. სამთავისში სწორედ ეს უკანასკნელი გადაწყვეტაა მიღებული. ქვედა სათავსებს კარი ცალ-ცალკე აქვს. სადიაკვნე და სამკვეთლო ორ-ორი სარკმლითაა განათებული, რომელთაგან თითო აღმოსავლეთის კედელში მდებარეობს და თითოც სამხრეთისა და ჩრდილოეთისაში. მეორე სართულის თითო წრიული სარკმელი აღმოსავლეთის კედლებშია მოთავსებული.

2. სამთავისი. განაკვეთი აღმოსავლეთით.

ტაძარში მყოფს ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, თითქოს საკურთხევის გვერდითი ნაწილები სამსართულიანია. ასეთ ილუზიას ორივე მხარეს, სამალაევების თავზე მოთავ-

სებული კარის მსგავსი ხვრელები ქმნის. სინამდვილეში ისინი სარკმლებს წარმოადგენენ, მათი შიდა ფორმა სამალაევების კარების მსგავსია, ფასადზე კი მცირე ზომის წრიული სარკმლების მსგავსად გამოდის. ისინი სახურავს ზემოთ გამოდის და ძნელად შესამჩნევია (ალბათ ეს მიზეზია, რომ სვეტოვს ისინი ფასადზე არ გადაუტანია, ხოლო განაკვეთში მხოლოდ გარე კონტურს აჩვენებს).

ზედა საიდუმლო ოთახიდან უნდა იყოს ასასვლელი კონჭხედა სივრცეში, საიდანაც პატარა ოთხკუთხა ხვრელით შეიძლება გუმბათის არეში გასვლა. ასეთი გადაწყვეტა ხშირად გვხვდება ამ ტიპის ნაგებობებში.

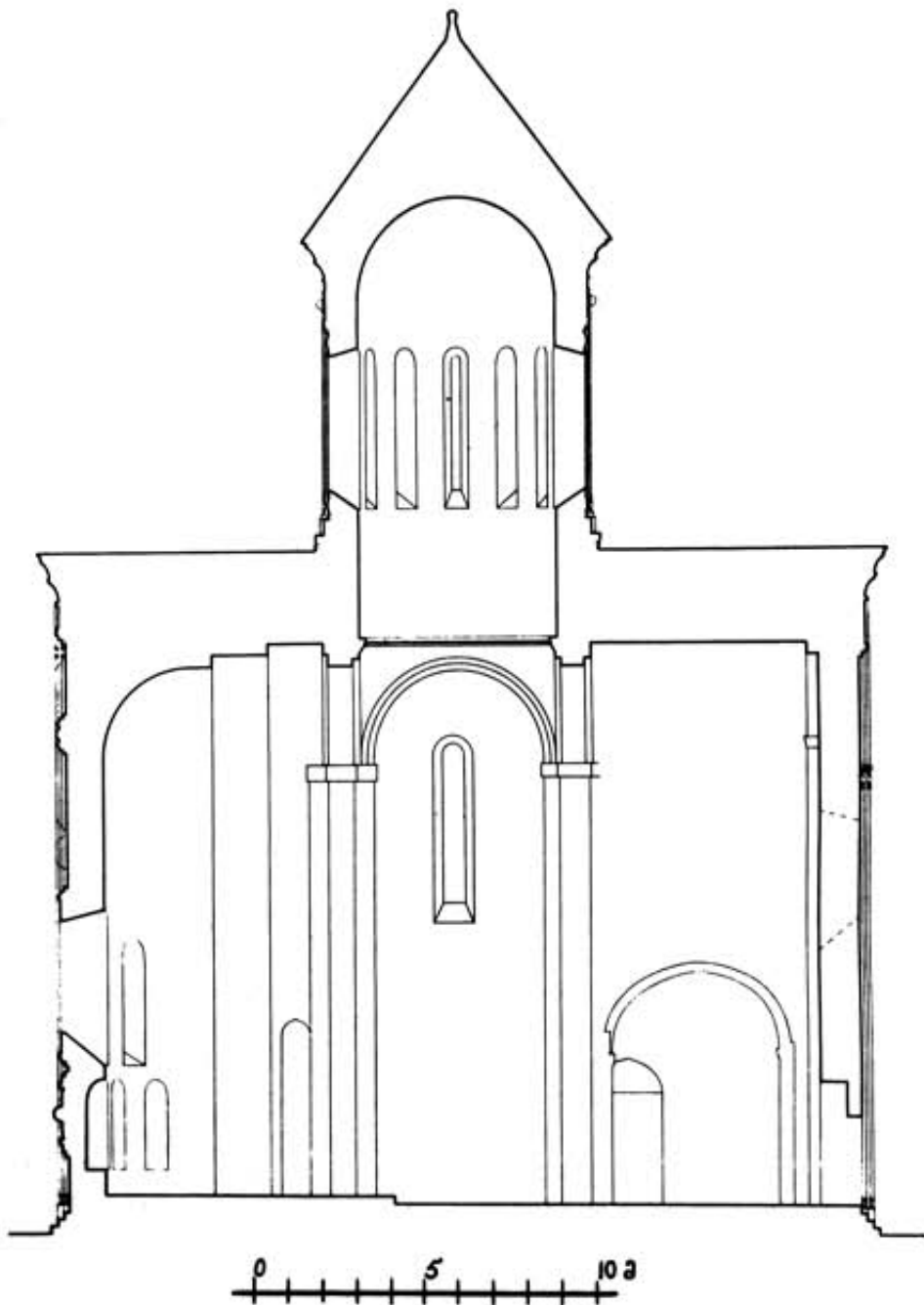
სამთავისის ხუროთმოძღვარმა გუმბათი ჩვეულებრივად ოთხ საყრდენს დააყრდნო, მაგრამ აღრეული ნაგებობებისაგან განსხვავებით, აქ მხოლოდ დასავლეთის ორი საყრდენია ცალკე მდგარი, აღმოსავლეთისა კი შერწყმულია საკურთხეველთან¹⁶. ჯვრის მკლავების მალლა ატყორცნილი გადამხურავი კამარები ხალვათ სივრცეს ქმნის. გუმბათის საყრდენი თალები ნახევარწრიული მოხაზულობისაა (სურ. 2,3).

ტაძრის დასავლეთის მონაკვეთს გადაკეთება ეტყობა, მაგრამ ძველი და ახალი ფენის ზედმიწევნით გამოიკვანა ყველგან ძნელდება გვიანდელი შელესილობის გამო. ზოგადად კი ასეთი სურათი წარმოგვიდგება: გუმბათის საყრდენი ჩრდილო-დასავლეთის პილონი აღუდგენიათ, მაგრამ მისთვის პირვანდელი რვაგვერდა ფორმა კი არ დაუბრუნებიათ, არამედ უწესო ოთხკუთხა ფორმა მიუციათ. თანაც, ეს ტლანქი მასა არც ერთი ღერძის მიმართ არაა სწორად დაყენებული (სურ. 1). შიგნით მყოფს ეს ძალზე ეცემა თვალში. რა უნდა ყოფილიყო ამის ობიექტური მიზეზი, გაურკვეველია. მეორე მხრივ კი, ძნელი წარმოსადგენია, რომ აღმდგენელს, რაგინდ ცუდი ოსტატიც უნდა ყოფილიყო, არ შეემჩნია მის მიერ აღდგენილის შეუსაბამობა. ამ პილონის საპირედ ფასადების რამდენიმე ჩუქურთმიანი ქვაყაა გამოყენებული.

ფორმების სიზუსტე არც დასავლეთის მკლავის გვერდის თალებშია დაცული. ორივე თალი დამჭდარი ფორმისა და უსწორმასწორო მოხაზულობისაა (სურ. 3). გვერდის ნაეის კამარები კი შელესილია და ამის გამო ღეფორმაცია არ ეტყობა.

რაც შეეხება დასავლეთის კედელში მოთავსებულ ორ ფანჯარას, პირვანდელი არც ერთი არ არის. დანარჩენი მკლავების სარკმლებში საეჭვო არაფერია. როგორც აღვნიშნეთ, აღმოსავლეთით სამი სარკმელია, გვერდებზე კი — თითო, დასავლეთით, გარე ნაგებში, თავდაპირველად თითო სარკმელი უნდა ყოფილიყო. აქ, შიგნიდან, ახლაც ჩანს გარედან დახშული თითო სარკმელი. საერთოდ კი, ეს კედელი ისეა შელესილი, რომ შეუძლებელია ქვეშარტების დადგენა. საჭიროა ეკლესიის შიდა კედლების გაწმენდა გვიანი შელესილობისაგან, მხოლოდ ამის შემდეგ გახდება შესაძლებელი შეკეთების საზღვრების დადგენა.

აღდგენილი გუმბათის ყელში შეიდი მალალი და ვიწრო სარკმელია (ნახატებზე გუმბათი აღდგენილი სახითაა გადმოცემული). ცხადია, ასეთი გადაწყვეტა XI საუკუნისათვის წარმოუდგენელია. რაც შეეხება გუმბათის ყელის ქვედა ნაწილს, კერძოდ სარტყელს და აფრებს, ისინი პირვანდელი სახითაა და ამ ადგილებს შეკეთება არ ეტყობა.

3. სამთავისი. განაკვეთი სამხრეთით.

ეკლესიას დასავლეთით, სამხრეთით და ჩრდილოეთით თავდაპირველად თითო შესასვლელი ჰქონია. ამათგან ყველაზე ნაკლებად ჩრდილოეთისაა გადაკეთებული, დასავლეთისა მთლიანად აღდგენილია, ხოლო სამხრეთისა გასული საუკუნის შუა წლებში ამოუქოლიათ შეკეთების დროს. შესასვლელთა გადაწყვეტის პრინციპი არ განსხვავდება. სამივეგან შიგნიდან თალია, გარედან კი — არქიტრავი. ჩრდილოეთის შესასვლელი ადრე სწორგვერდიანი და განიერი ყოფილა, გასული საუკუნის რესტავრაციის დროს დაუვიწროვებიათ.

ტაძრის შიდა კედლები სხვადასხვა დროის შეკეთებებისაგან მეტად აჭრელებულია. კედლები თავდაპირველად შელესილი უნდა ყოფილიყო. XI ს. ეკლესიის ინტერიერი სხვანაირად წარმოუდგენელია. სამწუხაროდ, იმ დროის ფრესკა შემორჩენილი არ არის, მაგრამ საკუროთხევლის გვიანი მხატვრობის ქვედა ფენებში ჩანს¹⁷.

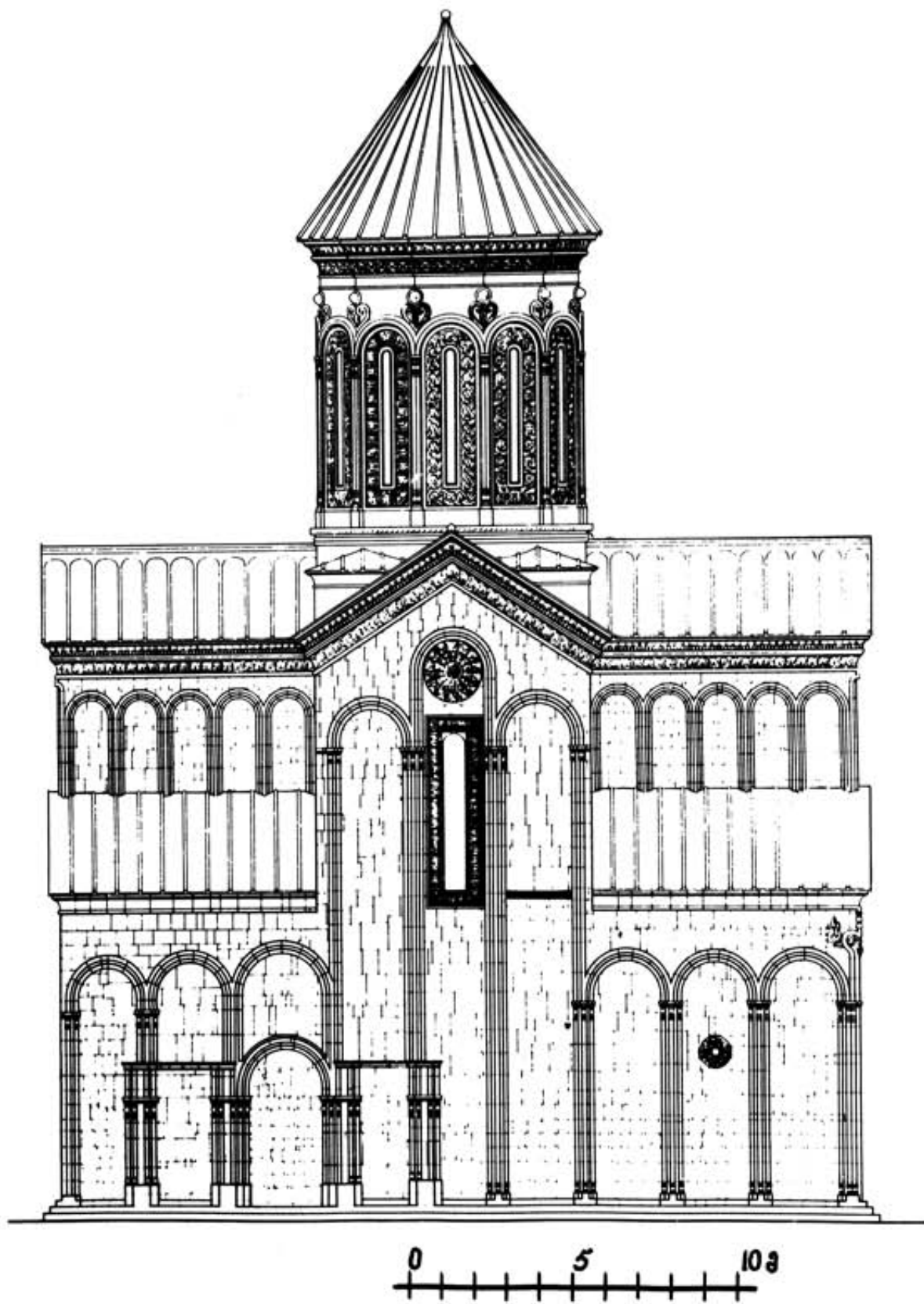
როგორც აღვნიშნეთ, ტაძრის აღდგენის შემდეგ შიდა

კედლები მთლიანად მოუხატიათ. იატაკიც არაერთგზის გადაუკეთებიათ. იგი თავდაპირველად ქვისა უნდა ყოფილიყო. ამჟამად ცემენტის ხსნარით ყველაფერი ისეა მოსწორებული, პირვანდელი სურათის დადგენა შეუძლებელია. მოლესვისას მხოლოდ საფლავის ქვებია დატოვებული.

ტაძრის ფასადებს რესტავრაცია-გადაკეთება გაცილებით უფრო მეტად ეტყობა, ვიდრე ინტერიერს. მიუხედავად შესამჩნევი ცვლილებებისა, ნაგებობის საერთო არქიტექტონიკა ნაკლებადაა დარღვეული. ამიტომ შორიდან ტაძარი მწყობრი მასებით ჩანს და მიმზიდველია. ფასადების ახლოს დათვალიერებისას კი არსებული ყველა ნაკლი თვალსაჩინო ხდება.

ეკლესიის მრავალგზის შეკეთებიდან, როგორც ადრე აღვნიშნეთ, პირველი სერიოზული რესტავრაცია XV — XVI სს. მიჯნაზე განხორციელდა, მეორე — XIX ს. 40 — 50-იან წლებში.

ტაძრის ფასადებსა და გუმბათს რესტავრატორთა ხე-

4. სამთავისი. სამხრეთის ფასადი.

ლი სხვადასხვანაირად შეხება. ჩვენამდე ყველაზე უკეთ აღმოსავლეთის ფასადმა მოაღწია (ტაბ. 1). ბევრი რამ არც ჩრდილოეთის ფასადს დაჰკლებია. სამხრეთისამ კი კარიბჭე მთლიანად დაკარგა (სურ. 4). დასავლეთის ფასადზე არც ერთი ქვა არაა თავის ადგილზე; იგი ცოკოლიდან მოკიდებული მთლიანად ახალია.
როდესაც სამთავისის ტაძარს ახსენებენ, მაშინვე მისი

აღმოსავლეთის ფასადი, ქართული ხელოვნების ისტორიის ეს ბრწყინვალე ფურცელი, წარმოგიდგებათ.
ფასადის შუა ნაწილი აწეულია და ორფერდა სახურავითაა გადახურული, გვერდითი დაბალი ნაწილები კი ცალფერდაა. ამ მარტივი მოხაზულობის ფასადის მორთულობა მთლიანად ძლიერი ხაზებითაა შესრულებული. აქ, მიუხედავად მრავალფეროვნებისა, საოცარი ჰარმონია სუ-

ფეხს. ფასადის ძირითადი აქცენტები სხვადასხვა ზომის ხუთით თალია. ცენტრალურ განიერ თაღს, მაღლა, გვერდებზე, განშტოება აქვს თითო მცირე თაღის სახით, მათ ქვემოთ, ლილვებით შემოფარგულულ წრეში, ტოლმკლავა ჭვარია გამოსახული. ქვედა რიგის შიდა მაღალი და ვიწრო თაღები ფაქტობრივად ღრმა ნიშებს შემოფარგლავს. აღნიშნულ თაღებთან ერთად, ფასადზე, ღერძზე მოთავსებული კომპოზიციანა მთავარი. იგი შედგება ზედა არეში განლაგებული დიდი ჭვრის, მის ქვემოთ დატანებული სარკმლის მოჩარჩოებისა და შეწყვილებული რომბებისაგან. თითო მორთული სარკმელი მოთავსებულია განაპირა თაღებში. მათი ჩუქურთმიანი არშია, მთავარი სარკმლის მოჩარჩოებისაგან განსხვავებით, ოდნავ სცილდება კედლის ზედაპირს. ნიშების შიგნითაც თითო სარკმელია — საკურთხეველის განანათებლად განკუთვნილი. ამ სარკმლებს მაღალი რელიეფის მქონე ჩუქურთმიანი არშია შემოუყვება. ზემო განაპირა არეებზე წერტილებივით დასმული თითო სარკმელია. აღწერილის გარდა, კიდევ ერთი საინტერესო დეტალია მარჯვენა განაპირა თაღის არეში. აქ მოთავსებულია დიდი ზომის ფასკუნჯის პორელიეფი. იგი პირით ცენტრისკენაა მიმართული. თავდაპირველად ფასკუნჯის მეორე გამოსახულებაც ყოფილა¹⁸. მაგრამ გამოფიტვის გამო ქვები გამოუცვლიათ ასიოდე წლის წინათ, შეკეთების დროს. ქტიტორის წარწერაც ფასადის მორთულობის საერთო ჩანაფიქრს ემორჩილება. მაღლა, ჭვრის მკლავის ოთხივე მონაკვეთში, ლამაზი ასომთავრული ასოებით შესრულებული ვრცელი წარწერებია განლაგებული (შეკეთების დროს მარჯვენა ზედა მკლავში მდებარე გამოფიტული წარწერიანი ქვა შეუცვლიათ ახლით. დანარჩენი წარწერები ადგილზეა).

მართალია, ფასადის დამაგვირგვინებელმა კარნიზებმა ცვლილებები განიცადა, მაგრამ ეს შთაბეჭდილებას არ ანელებს. ფასადის ცენტრალური ნაწილის ორფერდა სახურავის კარნიზი ძველ ფორმას იმეორებს. თითქმის ერთნაირი პროფილი აქ ორჯერ მეორდება. ქვედა რიგს პირვანდელი სახით მოუღწევია, ხოლო ზედა აღდგენილია ძველი პროფილით. აშკარად ეტყობა, რომ გვერდითი ერთფერდა სახურავები აწეულია. ცენტრალური სიბრტყის წიბოებიდან თითო ლილვია ჩამოშვებული და ისინი კარნიზების ქვედა ლილვებს უკავშირდება (ისე, როგორც ეს ნაჩვენები აქვს ნ. სვეროვის ტაძრის რეკონსტრუქციის ნახაზზე)¹⁹.

გასული საუკუნის შუა ხანებში, შეკეთების დროს, ეკლესიის ფასადზე შეცვალეს არა ერთი და ორი მოპირკეთების ქვა. შეუძლებელია დღეს დაეადგინოთ, თუ რა გაჰყვა ძველს ზედა ნაწილში. ქვედა ნაწილში კი აშკარად ჩანს, რომ 4 — 5 რიგი მთლიანად გამოცვლილია. ამიტომაც წერილი, ნახევარკოლონების ხაზებიც ახალია — ძველი ფორმების მიმსგავსებით. ცოცხლსაც თავისი პროფილი აქვს შენარჩუნებული.

აღმოსავლეთის ფასადის მორთულობაში გამოყენებული ყოფილა წითელი საღებავი, რაც მშენებელ-ხუროთმოძღვარს ძირითადად ფონის გამაძლიერებლად, ზოგან კი ჩრდილოვანი ხაზების გასაშუქებლად უხმარია. ამჟამად საღებავი შეიმჩნევა რომბის ორნამენტული კოპის გვერდებზე, ნიშების ფესტონებზე და სხვ.

თუმცა სამხრეთის ფასადის მწვობრი სახე დარღვეულია კარიბჭის მოშლით, პომპეზურობა მაინც შერჩენილი აქვს (სურ. 4).

მთელი ფასადი უწყვეტი თაღებითაა დამუშავებული. ცენტრალური ნაწილი სამი თაღისაგან შედგება, რომელთაგანაც შუა გვერდითებზე მაღალია. წერილი ლილვებით შემოფარგლული სამი თაღოვანი სიბრტყე ისეთ პროპორციებს შეიცავს, რომ ეს ისედაც ატყორცნილი მონაკვეთი უფრო მაღალი ჩანს. ფასადის გვერდითა მონაკვეთებზეც სამთაღოვანი არეებია, მაგრამ მათი გადაწყვეტაც გასხვავებულია. თუ მარჯვენა მხარე თანაბარ არეებადაა დაყოფილი, მარცხენაში — თაღების სიგანე და სიმაღლე მარჯვნიდან მარცხნივ კლებულობს. ასეთი გადაწყვეტა, ალბათ, ნაკარნახევია კარისა და კარიბჭის მდებარეობით.

ამ ფასადზე ოდესღაც არსებული კარიბჭის ნაშთი გასული საუკუნის შუა წლებში არქიტექტორ რიპარდის დაუნგრევია. თავის საქციელს იგი ამგვარად ხსნის: „На западной и южной сторонах имеются две пристройки совершенно ветхие, западная построена из одного кирпича и поэтому несколько сохранилась противу южной, которая сложена из разнородного камня как то галыша, кирпича, тесанного камня и проч. Они из давних времён остаются без употребления и даже двери в них заложены в древния времена, они служили окольным жителям убежищем от набегов хищных народов, из коих они отстреливались. Эти пристройки я по смете предложил во все разломать, а годный от них кирпич употребить на починки поврежденных внутри собора и колокольни; разломка этих пристроек тем более нужна, что они придают собору безобразный вид и ни сколько его не поддерживают, ибо они во все с ним не связаны“²⁰. კარიბჭის მხოლოდ ის ნაწილი შემორჩენილია, რომელიც უშუალოდ ტაძრის კედელთან იყო კონსტრუქციულად დაკავშირებული, რიპარდის ანაზომებზე კი გეგმისა და ფასადების სქემები გვხვდება.

აღნიშნული სქემების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, კარიბჭის გეგმა სწორკუთხაა, უაფსიდო: გარეთა მასები სამნაწილიანია, შუაში ფრონტონიანი შემალღებია, გვერდებზე კი — ფერდის ქვეშ მოქცეული დაბალი ნაწილები. ნახაზებზე კარი გარედან არ ჩანს, რაც წარმოუდგენელია. საფიქრებელია, რომ შესასვლელი ამოქოლილი იყო და ამზომავმა ვერ შეამჩნია. კარიბჭის სამხრეთ ფასადზე სარკმელიც კი არ ჩანს. აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ფასადებზე მორთული თითო პატარა სარკმელია (ლილვი თუ ჩუქურთმიანი არშია). ტაძრის კედელთან დაკავშირებული კარიბჭის ნაწილები რიპარდის „წესრიგში მოუყვანია“ და დღეს იგი ანაბეჭდივით გამოიყურება. ამ „მოწესრიგებისას“ ტაძრის შესასვლელიც ისე ამოუქოლიათ, რომ მისი კვალი ძლივს შეიმჩნევა, ჩრდილოეთისა და სამხრეთის კარების შესახებ რიპარდის თავისი მოსაზრება ჰქონია, იგი წერს: „заложить две малыя двери с южной и северной... сторон как вовсе не нужных“²¹. საბოლოოდ მას თავისი განზრახვა მხოლოდ ნაწილობრივ განუხორციელებია სამხრეთის კარის ამოქოლვით. ჩრდილოეთის კარი კი,

რადგანაც კიშკრის პირდაპირ იყო, ალბათ, ამიტომ დატოვა.

სამხრეთის ფასადს თავდაპირველი ნაწილებიდან ცენტრში მდებარე მაღალი ჩუქურთმებით მოჩარჩოებული სარკმელი შერჩენია. ძველია მის ზემოთ მოთავსებული წრიული მედალიონიც. ლილვებს შორის არე მთლიანად ფანჯრის მორთულობასა და მედალიონს უჭირავს. ფანჯრის მარჯვნივ, დაახლოებით ქვედა არშიის დონეზე, მოთავსებულია ორნამენტული ზოლი, რომელიც ამ ადგილზე ორგანულად არ გამოიყურება. ეს რომელიღაც ოთხკუთხა კომპოზიციის ფრაგმენტი უნდა იყოს, როგორ და როდის მოხვდა აქ, ძნელი დასადგენია, ყოველ შემთხვევაში, XIX ს. შემკეთებლის ხელი ამ ადგილს არ ეტყობა.

ტაძრის მარჯვენა მონაკვეთის ცენტრალური თაღის არეში პატარა სარკმელია, ფართო ჩუქურთმიანი არშიით. მისი რელიეფი ოდნავ გამოდის კედლის სიბრტყიდან.

ღეროების კონისაგან შემდგარი პილასტრები რთული პროფილის კაპიტლებითა და ბაზებითაა დამუშავებული. ამთავან თავდაპირველია მარჯვენა თაღედის ოთხივე და ცენტრალური, მაღალი თაღედის შუა ორი კაპიტელი. დანარჩენი კაპიტელები აღდგენილია. ასევე აღდგენილია ყველა ბაზა.

კარიბჭის ნაშთის პილასტრების კაპიტელები და ბაზები დიდ მსგავსებას იჩენენ ტაძრის ანალოგიურ ელემენტებთან და, ჩვენი აზრით XI ს. ნაწარმოებად უნდა ჩაითვალოს.

ამავე ფასადის ნაწილად უნდა ჩაითვალოს სახურავის ზემოთ, სიღრმეში არსებული კედლები. მარჯვენა, აღმოსავლეთის მონაკვეთი დამუშავებულია ხუთი თაღით. შესაძლოა, ასევე ყოფილიყო გადაწყვეტილი დასავლეთის მონაკვეთიც. XV — XVI სს. მიჯნაზე იგი აღდგენილია თაღედის გარეშე. შერჩენილი თაღედი მარტივია, ყოველგვარი კაპიტელებისა და ბაზების გარეშე.

ფასადის არც ქვედა და არც ზედა მონაკვეთის არა აქვს თავდაპირველი კარნიზი, მაგრამ აღდგენისას ძველის ფორმა შენარჩუნებულია.

აღრეული აღდგენის დროს, სამხრეთის ფასადის სიმაღლე, ისევე, როგორც აღმოსავლეთისა, აუმაღლებიათ ორი რიგით. ფასადის შუბლის ესოდენ გაზრდამ საერთო ხედი დაამახინჯა. თავდაპირველი კარნიზის ქვედა დონეს კარგად განსაზღვრავს მარჯვენა წიბოს აყოლებული ლილვი და თაღის ზედა არეში მოთავსებული ფოთლოვანი ორნამენტი.

ერთნაირი მასების მქონე სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ფასადები დეკორატიულ გადაწყვეტაშიც მსგავსებას იჩენს. ჩრდილოეთის ფასადზეც, უპირველეს ყოვლისა, თაღედი იპყრობს ყურადღებას. ცენტრში, აწეული ნაწილის ჩაყოლებით, სამი თაღოვანი არეა შექმნილი, გვერდით, დაბლა მონაკვეთებზეც, ცენტრალურისაგან განსხვავებით, გაცილებით დაბალი სამ-სამი თაღოვანი არეა. მათში ერთგან რიტმი დარღვეულია კარის მიდამოებში თაღის ნაბიჯით წაწევიით, მაგრამ აქ განსხვავება მცირეა და ამიტომ საერთო მწყობრი სურათის აღქმას ხელს არ უშლის.

აქაც, სამხრეთის ფასადის მსგავსად, ცენტრალური თაღოვანი არეც შევსებული ყოფილა დიდი ფანჯრის მორთულობით და მის ზემოთ მდებარე მედალიონით. სარ-

კმელს ჩუქურთმიანი არშია არ შერჩენია. აღდგენისას ძველი პროფილი მიხლოებით გამეორებულია. სარკმლის ზედა მედალიონი, რომელსაც თაღის არე მთლიანად აქვს დაკავებული. საერთო ხაზებშია წარმოდგენილი. რიპარდის აქტში. სადაც ჩამოთვლილია ჩრდილოეთის ფასადზე ჩასატარებელი სამუშაოები. წერია: „исправить по местам повреждения в украшениях вокруг окна... Исправить по местам украшения в розасе (над) тем окном“²². ძნელი გასაგებია რა იგულისხმება სიტყვა «украшение-ში», რადგანაც აქვე დართული ფასადის ნახაზზე სქემატურადაა ნაჩვენები სარკმლის მოჩარჩოება და ვარდული. ჩვენი აზრით, აქ ორი ვარიანტია დასაშვები: პირველი—ჩუქურთმა გამოფიტული იყო და მის ნაცვლად მთლიანად ახალი ქვები ჩასვეს, მეორე—ადრეც მხოლოდ პროფილიანი ქვები იყო და დეზინანებულები შეცვალეს. თუ უკანასკნელს დავუშვებთ, მაშინ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ სარკმლისა და მედალიონის ჩუქურთმიანი მორთულობა, ფასადის სხვა ნაწილებთან ერთად, დაიკარგა გუმბათის ჩამოვარდნისას და XV — XVI სს. მიჯნაზე, აღდგენის დროს, მხოლოდ პროფილირებული ქვები ჩასვეს. მხოლოდ მედალიონის ცენტრშია შერჩენილი თავდაპირველი ორნამენტირებული კოპი. ასევე ძველი უნდა იყოს მის ზემოთ მდებარე ქვის ერთი წყობა, რომელზეც შეიმჩნევა ათლილი ჩუქურთმა.

ფასადის დეკორატიული ელემენტებიდან უცვლელადაა მოღწეული მარცხენა მონაკვეთის შუა თაღის არეში წრიული სარკმელი ფართო ჩუქურთმიანი არშიით. მარჯვენა მონაკვეთი მდებარე შესასვლელი, როგორც ადრე აღვნიშნეთ, დავიწროებულია. არც ძველი გადორმების კვალი იკითხება.

ფასადი ბევრჯერ და განსხვავებული ხარისხით შელკეთებიათ. უპირველეს ყოვლისა, შესამჩნევია ფასადის გვერდითი ნაწილების აწევა. ჯერ კიდევ პირველი დიდი რესტავრაციის დროს აღდგენილია ფასადის ბოლო მონაკვეთი დასავლეთის კედელთან ერთად. ამიტომაც არ გვხვდება კუთხის ლილვი და გადაბმა. ქვედა რიგის თაღედის ყველა ბაზა გამოცვლილია. ხოლო კაპიტელებიდან მხოლოდ მარცხნიდან მეოთხეა თავდაპირველი. ახალი კაპიტელები და ბაზები კარგადაა მიმსგავსებული ადრეულს. ამიტომ საერთო შთაბეჭდილებას არ აფუჭებს.

ფასადის მაღალი ნაწილი (ჯვრის მკლავი) მთლიანად აღდგენილია XV — XVI სს. დროთა განმავლობაში იგი ნაწილობრივ ისევ დაზიანებულია და შემდეგ რიპარდის განუახლებია.

ცალფერდა სახურავის ზემოთ, სამხრეთის ფასადის მსგავსად, მარცხენა მონაკვეთში თაღედია, მარჯვენა კი აღდგენილია ადრევე, დიდი კატასტროფის შემდეგ: კარნიზები მთელ ფასადზე განახლებულია.

ტაძრის დასავლეთის ფასადი მთლიანადაა აღდგენილი. ძველი ფენა ცოკოლშიც კი არ შემონახულა. იგი დაზარეულა ადრევე, გუმბათის გადმოვარდნისას. როგორც ეტყობა, კედელი მთლიანად იყო განადგურებული, თორემ ძირს თაღედის ნაშთებს მაინც დატოვებდნენ. ისიც შესაძლოა, რომ თუ ნაშთი უმნიშვნელო იყო, იგი აღმდგენელს ხელს შეუშლიდა ფასადისათვის ახლებური იერი მიეცა და ნარჩენებიც მოსპო.

ფასადზე გვიან გაჩენილი სამნაწილიანი მინაშენი XIX ს. შუა ხანებში, რესტავრაციის დროს, მოუხსნიათ. არქიტექტორ რიპარდის მიერ შედგენილი გეგმით ირკვევა, რომ მინაშენის ჩრდილო მონაკვეთში პატარა სამლოცველო ყოფილა²³. მარჯვენა ნაწილი კი სწორკუთხა სათავსს წარმოადგენდა. მათ შორის თავდაპირველად ტაძარში შესასვლელი იქნებოდა მოთავსებული (ნახაზზე ეს გასასვლელი ამოშენებულია). ამჟამად დასავლეთის ფასადზე მინაშენების კვალიც კი არ ჩანს.

საფიქრებელია, რომ ტაძრის დასავლეთის ფასადი თავდაპირველად, დანარჩენების მსგავსად, თაღებით იქნებოდა დამუშავებული. მორთულ-მოჩუქურთმებული უნდა ყოფილიყო კარ-სარკმლებიც, დღევანდელი ფასადი კი ორი რემონტის დროს შეუტოვნიწებიათ ძველი და ახალი ქვებით. კარნიზსა და ცოკოლშიც კი ძველი არაფერია შერჩენილი, ხოლო რაც შეეხება პორტალს, იგი მთლიანად რიპარდის ნახელავია. ფასადზე მთავარ ელემენტს ახლა ცენტრალური ფანჯრები წარმოადგენს.

ამ ფანჯრების მოჩარჩოება, ძირითადად, შედგენილია ძველი ორნამენტირებული ქვებისაგან, ხოლო რაც დააკლდათ, თვითონვე გამოუჭრიათ²⁴. ტაძრის „მეორედ მშენებელმა“ ფანჯრებს შორის მოჩუქურთმებული ჯვარი მოათავსა. არქიტექტორმა რიპარდიმ, ჩვენთვის გაურკვეველი მიზეზით, ამ ჯვრის ზედა ნაწილი მოხსნა და კედლის ჩვეულებრივი წყობა გააკეთა²⁵. იქვე ფანჯრის არეში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მოთავსებულია ოთხი წარწერიანი ქვა.

არქიტექტურულ-მხატვრული ანალიზი

სამთავისის ხუროთმოძღვარმა პირველმა შექმნა ცენტრალურ-გუმბათოვანი ტაძრის ის ტიპი, რომელმაც მომდევნო საუკუნეებში ესოდენ აღიარება პოვა. ქართულ ხელოვნებათმცოდნეობაში ეს დიდი ხანია დადგენილია²⁶, ჩვენ კი ხაზი გვინდა გავუსვათ, ამ ტიპის სისადავესა და ლაკონიურობას. ნაგებობის კომპოზიცია იმდენად სრულყოფილია, რომ ძნელია რაიმეს დამატება ან გამოკლება.

მართალია, მრავალჯის დაზიანებამ და რესტავრაცია-შეკეთებამ ძველს პირვანდელი ემზი დაუკარგა, მაგრამ იგი დღესაც იწვევს მნახველის აღტაცებას.

აღვიწილზე დათვალისებრით თუ ძველის გეგმასა და განაკვეთებს დახედავთ, ნათლად შეამჩნევთ გადაწყვეტის სიმარტივესა და ფორმათა შეხამების დიდ უნარს.

ხუროთმოძღვარმა ტაძრის მთელი კომპოზიცია სიგარძე-სიგანით თავისთავად კარგი შეფარდების მქონე სწორკუთხედში მოათავსა. უამრავი დიდი და პატარა, განსხვავებული მოხაზულობის ტაძარია შექმნილი საქართველოში, მაგრამ ასე ერთნაირად ჩამონაკვეთული იშვიათია. გუმბათქვეშა სივრცე, საკურთხეველის მონაკვეთი, დასავლეთის ნაწილი ერთმანეთთან უშუალოდ, უწყვეტადაა დაკავშირებული. ზემოჩამოთვლილმა თვისებებმა განაპირობა ძველის გამარჯვება და სიცოცხლისუნარიანობა. ამ ტაძრის შემდეგ რეაასი წლის განმავლობაში გუმბათოვანი ტაძრის სხვა ტიპი საქართველოში არ შექმნილა. ცნობილია, რომ აღრეულ საუკუნეებში უგუმბათო და გუმბათოვანი ტაძ-

ფანჯრების შემადგენელი ორნამენტირებული ქვები, ძირითადად, გუმბათის ყელის ფრაგმენტია. ეს საკითხი ნ. სევეროვმა გამოიკვლია. ამიტომ აქ მას აღარ განვიხილავთ.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ტაძრის თავდაპირველი გუმბათის ყელი დაინგრა, ხოლო არსებული დადგმულია XV — XVI საუკუნეთა მიჯნაზე. მასში არც ერთი ძველი ფრაგმენტი არ არის ჩატანებული (ტაბ. I). არსებული გუმბათის ყელი თორმეტწახნაგაა. თითოეულ მათგანში დატანებულია სარკმელი, მაგრამ ყველა მათგანი მართლა სარკმელი როდია, შვიდი — ნამდვილია, ხოლო ხუთი — ცრუ. სარკმელთა მორთულობა იმდენად ერთნაირია, რომ ერთი შეხედვით განსხვავება მათ შორის არც იგრძნობა; თვალი ძნელად არჩევს ფანჯრის ვიწრო ღრუს სიცარიელეს, ფანჯრები ლილვებითა და სადა არმითაა შემოფარგლული, გუმბათის წიბოები თითო მსხვილი ლილვებითაა დამუშავებული. ლილვები ნახევარწრიული მოხაზულობის კაუქებით თავდება და პორიზონტალურად გამავალ ლილვევან სარტყელს არ უერთდება. გუმბათის ორმაგი კარნიზი აგვირგვინებს. ქვედა კარნიზი სადაა, ზედა კი წვრილი უსახო ორნამენტითაა დამუშავებული. გუმბათის მორთულობიდან აღსანიშნავია ფანჯრების ზემოთ დასმული მცირე ზომის ჩუქურთმიანი კოაბები.

ძველი ფენისაგან განსხვავებით, გუმბათის ყელი მცირე ზომის კვადრატებითაა შემოსილი, თვით გუმბათი კი დაფარულია ლორთინით. ასევე იქნებოდა გადახურული ტაძრის დანარჩენი ნაწილიც.

რების არაერთი ტიპი შეიქმნა (ბოლნისი, ჯვარი, წრომი, სამწევრისი, ბანა და სხვა), მაგრამ მათი სიცოცხლის ხანგრძლივობა არცთუ დიდი იყო. გამონაკლისის სახით, მოგვიანებით იმეორებდნენ ამა თუ იმ ტიპს, მაგრამ ისიც სახეშეცვლილად.

სამთავისის აგების შემდეგ კი ცენტრალურ-გუმბათოვანი ტაძრის განსხვავებული ტიპი არ წარმოშობილა. აქ ივლისხმება არა სტანდარტი, არამედ ტიპი, რომელშიც ყოველ ეპოქას თავისი სახე შექმნიდა. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ დროის სხვადასხვა მონაკვეთის ნაგებობებს ერთმანეთისაგან ვერ გავარჩევდით.

სამთავისის ტაძარს სამი მხრიდან ჰქონია შესასვლელი (სურ. 1). რომელი იყო მათში მთავარი, ძნელი სათქმელია, რადგან თავდაპირველი სახე არც ერთს არ შერჩენია. შესასვლელების ზომებიც გაურკვეველია. დღეს ისინი თითქმის ერთნაირია, ძველი გალავანიც მოშლილა. ასე რომ, ჰიმ-კრის მეშვეობითაც ვერ დავადგენთ ჰემმარტებას, ვერც რელიეფს მოვიშველიებთ განსაზღვრისათვის, რადგან ტაძარი ვაკეზე დგას.

თუ აღამიანი ტაძარში დასავლეთის მხრიდან შევიდოდა, მის თვალწინ შესანიშნავი ინტერიერი იშლებოდა. პროექტის ავტორმა გვერდითი კარები კედლის ცენტრალურ არეში როდი მოათავსა, არამედ დასავლეთისაკენ გადასწია და დაბალი ნაგებობის მიდამოებში მოაქცია. ეს მიდამოები ტაძრის ყველაზე ჩრდილოვანი ადგილებია. ამი-

ტომ შესასვლელების იქ გადატანამ ნავები გამოაცოცხლა, მაგრამ თვით შესასვლელების როლი მიიჩქმალა. გვერდითი კარებიდან შემსვლელთ საკმაოდ გრძელი და რთული გზა ედოთ წინ. მათ თვალწინ ახალ-ახალი სანახაობები იშლებოდა. ეს გარემოება კი დამახასიათებელია იმ ცხოველხატული სტილისათვის, რომელიც X — XI სს. მიჯნიდან ვრცელდება და რომლის ჩამომყალიბებელთა რიცხვში სამთავისის ავტორიც შედის.

მას შემდეგ, რაც VII ს. ოციან წლებში წრომის ტაძრის ავტორმა ოთხ განყენებულ სვეტზე დაყრდნობილი გუმბათი დაამკვიდრა, მომდევნო თაობების ხუროთმოძღვრებმა მისი კონსტრუქციული გადაწყვეტა გამოიყენეს. ახალი სიტყვა ამ სფეროში სამთავისის ავტორმა თქვა. მან კონსტრუქციულად და მხატვრულად გამართულ, ახალ ფორმას მიაგნო. ესაა გრძივი ღერძის დამოკლების ხარჯზე გუმბათის გაწვევა საკურთხევისაკენ. გუმბათის გაწვევა აღმოსავლეთით, თავისთავად, ერთი ინტერვალის (ტრანსეპტის არეში) ამოღებასა და საყრდენად საკურთხევის კუთხეების გამოყენებას ნიშნავს. ასეთი გადაწყვეტა კონსტრუქციულად დასაშვები იყო, თუ იგი მხატვრულად გამართლებული იქნებოდა. როგორც ჩანს, ასეთ ფორმას ესთეტიკური მხარე საკმაოდ ჰქონია განვითარებული.

ამ პროექტის შედგენით, სამთავისის არქიტექტორმა ძირითადი პრობლემა უკვე გადაწყვიტა. ნაგებობის დანარჩენი ნაწილები მან შექმნილ ცენტრალურ ღერძს დაუქვემდებარა.

სამთავისის მშენებელმა, მართალია, გუმბათის საყრდენად საკურთხევის კუთხეები გამოიყენა, მაგრამ ისე, რომ მცირე შეერილი მაინც დარჩა. ადგილზეა აფსიდა და ორსაფეხურიანი ბემა. სწორედ მეორე საფეხურის გასწვრივ, ორივე მხარეს დატოვებულია უბეები, რომლებიც საერთო სივრციდან პილასტრებზე დაყრდნობილი თალითაა გამოყოფილი.

დაახლოებით ანალოგიური გადაწყვეტა იმავე პერიოდში აგებულ სამთავროს ტაძარში. ამ შემთხვევაში ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ისევ საღიაკვნესა და სამკვეთლოს წინ შექმნილი უბეები. სამთავისისაგან განსხვავებით, აქ უბეები გასასვლელებით არ უკავშირდება ბემას და პილასტრებით არაა გამოყოფილი ცენტრალური ნაწილისაგან, მაგრამ გადაწყვეტის პრინციპი მაინც ერთნაირია, რადგან დარბაზში მყოფთათვის თაღებით ის არეა გამოყოფილი, სადაც ორრიგადაა განლაგებული კარები. როგორც ვხედავთ, მხატვრულად აქ ერთი მიდგომაა.

მომდევნო თაობების ოსტატებმა საკურთხევის ასეთ შევრილზე და მათი საშუალებებით შექმნილ გვერდით უბეებზე უარი თქვეს და ამით კიდევ უფრო მეტი სისადავე შეიტანეს ნაგებობის შიდა აგებულებაში.

გუმბათქვეშა საყრდენები ქვედა ნაწილში ოქტოგონურია, ზემოთ კი ნაწილობრივ კედლებს ერწყმის. დანარჩენი მხარე აღნიშნული კვეთისაა. ამის შედეგია ის, რომ ისინი თაღებიდან იატაკამდე ერთიან მოხაზულობას ატარებენ. ასეთი მაღლა აზიდული საყრდენები სასიამოვნო შთაბეჭდილებას ტოვებს. ამ საყრდენებს ერთმანეთთან ნახევარწრიული მოხაზულობის თაღები აერთებს. ასეთი მოხაზულობა, შეიძლება ითქვას, ტრადიციულია, რადგან იგივე ფორმებია ქუთაისის ბაგრატის ტაძარში, სვეტიცხო-

ველში, ხოლო სამთავროში უკვე შეისრულია. მომდევნო პერიოდის ძეგლებიდან მხოლოდ თიღვისა და იკორთის მშენებლები იმეორებენ იმავე მოხაზულობას, დანარჩენებისათვის დამახასიათებელია შეისრული ფორმა.

გუმბათქვეშა თაღებისა და ინტერიერში მდებარე სხვა იმპოსტებიც მარტივი პროფილისაა (სურ. 2, 3), ორმაგი კრილით (ამჟამად ზოგი მათგანი შელესილია, ზოგი კი გუმბათის გადმოვარდნის დროსაა დაზიანებული).

ტაძრის შიდა სივრცის განათების საკითხი ყველა ეპოქის ოსტატისათვის უმუშაოდ სტილის თავისებურებასთან, მის გაგებასთან იყო დაკავშირებული. ყველასათვის გასაგებია ის მიდგომა, რომელსაც თხოულობდა ესა თუ ის ეპოქა. კულტის მოთხოვნაზე, მის განსაკუთრებულ პირობებზე რომ არაფერი ვთქვათ, ამ საკითხში დიდ როლს თამაშობდა ინტერიერის განათების ინტენსიურობა. ადრეულ პერიოდში შიდა კედლებს ძლიერი განათება არ სჭირდებოდა, ხოლო მას შემდეგ, რაც კედლების მოხატვა დაიწყო, ცხადია, სინათლის წყაროს გაზრდა აუცილებელი შეიქნა. ამას სხვადასხვა ოსტატი სხვადასხვა გზით ახერხებს. მაგალითად, თუ სარკმლების რაოდენობა მცირე იყო, მათ კვეთს ზრდიდნენ და პირიქით.

სამთავისში, აღნიშნული ორი მაგალითიდან, პირველთან გვაქვს საქმე. სამთავისის ოსტატის ჩანაფიქრი ჩვენთვის მთლიანად არ არის ცნობილი ნაგებობის გადაკეთების გამო, მაგრამ მიახლოებითი სისტემა მაინც შეიძლება აეწყოს.

განვიხილოთ აფსიდის განათების სისტემა. სამთავისში სამი სარკმელი თითქმის ერთ პორტიონტზეა განლაგებული (სურ. 2). ასეთი გადაწყვეტა მოხერხებულია ისეთი კონსტრუქციის დროს, როდესაც გარედან ჩაკვეთილია ორი ნიში. ამ შემთხვევაში ერთი სარკმელი იჭრება პირდაპირ ცენტრში, ხოლო თითო-თითო — გვერდებზე, და ცერად გადიან გარეთ.

სამთავისის ტიპის ძეგლებს თუ გადავხედავთ, ვნახავთ, რომ ზემოაღწერილი სისტემა ტიპურია. ცხადია, აქ იგულისხმება ისეთი გადაწყვეტა, როდესაც ძეგლს გარედან ნიშები აქვს დატანებული. ხოლო ისეთ ძეგლს, როგორც არის თიღვა, ნიშები არა აქვს და არც სამი სარკმელი გაუკეთდებოდა. გვხვდება გამონაკლისებიც, მაგალითად, სამთავროში ნიშები არის, სარკმლები — არა. ასეთი გადაწყვეტა, ალბათ, შემდგენიარად უნდა აიხსნას: იგი უმუშაოდ სამთავისის შემდეგ ააგეს და ამ უკანასკნელის ოსტატის გადაწყვეტა ჭერ მოწონებას ვერ პოულობდა, მომავალ თაობებში კი საერთო აღიარება პოვა.

აქვე ისიც აღსანიშნავია, რომ სამთავისის თანამედროვე თუ რამდენიმე ათეული წლით ადრე აგებულ სამკათედრალშიც, ამ მხრივ ერთიანობა არ გვხვდება. სამივე ტაძარი სხვადასხვა სურათს იძლევა. კერძოდ, ყველაზე მარტივი გადაწყვეტაა სვეტიცხოველში, რადგან იქ მხოლოდ ერთი დიდი სარკმელია. ბაგრატის ტაძარში შეწყვილებული სარკმლებია, ხოლო ალავერდში საძია, სამთავისის მსგავსად. ადრეული ძეგლებიდან 964 წ. აგებულ კუმურდოს ტაძარში ფასადზე ნიშები კი არის, მაგრამ მათში სარკმლები არაა, ხოლო იმავე საუკუნის 50-იანი წლების ბოლოს აგებულ ოშკის ტაძარში ნიშებშიც არის სარკმლე-